

ULUSAL FELSEFE SORUNU

Kültür değerlerinin felsefeye olan ilişkileri açısından Türkiye'deki düşünsel gelişimin durumu, iki düzeyde düşünülebilir. Bunlardan biri kuramsal düzeydir. Bu düzeyde kültür değerleri ile felsefe arasındaki ilişki, kuramsal açıdan genel olarak incelenir. İkinci düzey ise, —ki buna tarihsel bakış açısı da denebilir—, sorunu doğrudan doğruya Türkiye'deki düşünsel gelişim yönünden özel olarak ele almaktır. Tarihsel yaklaşımın da iki yönü olabilir, yani sorun burada da iki ayrı açıdan ele alınabilir. Birincisi, soruna Türkiye'ye özgü, kendi içinde tutarlı, bütünsel bir düşünce sisteminin, yani bir Türk felsefesinin varlığı ya da yokluğu açısından yaklaşmaktır. Çünkü, üzerinde durulacak ana sorun, kültür değerleri ile felsefe arasındaki ilişki olduğuna göre, Türkiye açısından bir özgün felsefenin varlığı ya da yokluğu sorunu üzerinde durmak ve eğer yoksa, bunun nedenlerine inmek zorunluluğu söz konusudur. Tarihsel yaklaşıma ilişkin ikinci yön ise, sorunu Türkiye'de Tanzimat'tan bu yana geçen dönem açısından ele almaktır. O zaman konuya yaklaşma, daha çok, bir eleştiri kalıbı içerisinde gerçekleşir.

Kültür kavramından felsefî anlamda ilk söz eden düşünür, Hegel olmuştur. Hegel,

kültüre eş anlamda olmak üzere «nesnel ruh» ('Objektiv Geist') kavramını kullanır. Bu kavramı metafizik düzeyde ele alan Hegel'in düşünce sisteminde kültür, doğrudan doğruya felsefenin içinde yer alır. Hegel'den sonra aynı soruna eğilen ikinci düşünür olan Hartmann ise, «kültür» kavramını metafizik alandan çıkarıp ampirik düzeye getirmiş, ona bir gerçeklik karakteri kazandırmıştır. Hartmann, Hegel metafiziğinde gerçeklik alanına girmeyen kavramları ayıklamış, bunların karşısındaki ampirik kavramları, kuramsal kavramlar olarak alıp bir sisteme gitmiştir. Sözü edilen kavramların başında «ulusal ruh» ('Volksgeist') kavramı gelir. Hegel'in tarih felsefesinden çok eski olan bu kavram, gene eskiden beri, örneğin bir Fransız, İngiliz ya da Alman ulusal ruhu, veya Atina ve Isparta ulusal ruhları diye kullanılmıştı. Hartmann, ilk kez Herder tarafından ortaya atılan ve uluslar arasındaki değişik, karakteristik ayrılıkları işaret eden «ulusal ruh» kavramını geliştirmiştir. Somut insan topluluklarında raslanan değişik çizgiler, ancak bir sistem içinde bir birlik oluşturabilmektedir*. Bu sistemin ne olduğu ve nasıl temellen-

* Bu konuda bkz. Hermann Wein, *Tarih, İnsan ve Dil Felsefesi Üzerine Altı Konferans*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1959. Wein şöyle diyor: «Tarihî tavırlarda ve formlarda —her ikisi de en geniş mânâsında anlaşılırsa— belli ve özel bir sistem karakteri vardır. Meselâ, Fransız Barok'unun yapı stili ve düşünme stili, yaratma hayatı, kabine politikası, deizmi ve etiketleri ve hattâ elbise ve dans modası bir birlik teşkil ederler. Burada keyfî bir yoruma başvurulmuyor. Yukarıda verilen

dirilebildiği üzerinde durmak gerekir. Her şeyden önce kültür değerleri arasındaki yüzeysel benzeşimlerden çıkarak birleştirici bir sisteme varılamaz. Çünkü, bu tür benzeşimlerden yola çıkmak, salt rastlantıların, yanlış bir yargıyla gerçek diye kabul edilmesine neden olabilir. Bu yüzden, tikel olgulardan, tikel benzeşimlerden yola çıkılarak tümel bir sisteme, bütünselleştirici bir dünyagörüşüne varılmaz. Demek ki, yöntemimiz tümevarımsal (endüktif) değil, ama tümdengelimsel (dedüktif) olacaktır. Karl Marx, bu yöntemi «somutun zihinsel olarak yeniden üretilmesi», Levi-Strauss ise «geçmişin yeniden inşa edilmesi» olarak belirliyor. Yani, somut bir kültür verisi, soyut kavramlarla temellenmiş bir sistemin bağlamı (kontekst'i) içinde yeniden üretilecektir. Türk kültürünün bütünselliğini sağlayacak böyle bir temellendirmede hangi soyut kavramlardan yola çıkılacak? Bu, sorunun felsefi yanısıdır. Bunun dışında bir de kültür değerlerinin ardında var saydığımız bu bütünleyici ulusal sistemin oluşması için hangi koşulların gerektiği sorusu var. Bu da, sorunun toplumbilimsel yanısıdır. Ulusal bir dünyagörüşünün ortaya konulabilmesi için gerekli olan, sözünü ettiğimiz anlamda bir sistemin, felsefenin var olup olmadığının araştırılmasıdır. Bu alanda (bilgi sosyolojisi alanında) en büyük katkılarda bulunmuş olan dü-

misalde olduğu gibi, konkret insan toplumlarında rastlanan çizgiler, herhangi bir sistem içinde inkâr edilemeyecek bir şekilde hakikaten bir 'birlik' meydana getirirler»

şünürlerden biri, Lucien Goldmann'dır. Goldmann, Batı ülkelerinde, özellikle İngiltere ve Fransa'da ulusal felsefe sistemlerinin ortaya çıkışını, burjuvazinin egemen bir sınıf olmak için verdiği mücadelenin niteliğine bağlar. Ancak Goldmann'ın bir «dünya görüşü» olarak nitelendirdiği bu ulusal felsefe sistemlerini, Hartmann'ın «ulusal ruh» kavramıyla karıştırmamak gerekir. Ulusal ruh (ki bu kavram bir ölçüde Ziya Gökalp'in «hars» kavramını karşılar), kültür değerlerini bütünleyen, sistemleşmiş **herhangi** bir ulusal dünyagörüşüdür. Ulusal felsefe ise bunun çok özel bir görünümü olan bir felsefe sistemidir: örneğin, ampirisizm ya da rasyonalizm gibi... Ulusal ruhun oluşabilmesi için burjuva devrimleri söz konusu olmuyor. Sözgelimi, İsparta'da o ülkeyi ötekilerden ayıran bir ulusal ruh vardı. Ancak Goldmann, ulusal felsefe sistemlerinin ortaya çıkabilmesi için burjuva devrimlerinin gerçekleşmesini önerir.

Ulusal felsefe deyiminden, Türkiye bağlamı içinde ilk kez söz eden, Ziya Gökalp olmuştur. Gökalp, **Küçük Mecmua**'da yayımlanan bir makalesinde*, 'ulusal edebiyat', 'ulusal musiki', vb.nin yanısıra, bir de 'ulusal felsefe'nin söz konusu edilebileceğini belirtiyordu. Gökalp'i bir 'ulusal felsefe' üzerinde durmaya götüren temel düşünce şu olmalıdır: uygarlık (medeniyet), uluslar arasındaki biçim birliğidir; ulusal kültür ise, bu **biçim birliğindeki içerik ayrılığıdır**.

* Ziya Gökalp, *Küçük Mecmua*, 'Felsefeye Doğru', sayı : 6.

Örneğin, ulusal kültürün bir ögesi olan musiki, tekniğini uygarlıktan, içeriğini ise kendi halkının motiflerinden alarak uluslaşıyorsa, bir felsefe de yöntem ve sorunlarını uygarlıktan, anlam ve içeriğini de, doğduğu ülkeden alarak ulusallaşır. Böylece ulusal sanat ve ulusal kültür arasında yapısal olarak bir ayırım söz konusu olamaz.

Gökalp'in ulusal felsefe tezine karşı, bazı çıkışlar da olmuştur. Örneğin Hilmi Ziya Ülken, biçimle içeriği birbirinden soyutlamanın olanaksız olduğunu öne sürmüştü, bu yüzden de uygarlıkla kültürün birbirinden ayrılmayacağını belirtmiştir. Bu açıdan bakıldığında bir ulusal felsefeden değil, ama bir 'ulusal tefekkür'den söz etmek olanaklıdır ancak. Ülken'e göre felsefe evrensel, 'tefekkür' ise ulusaldır. Ulusal tefekkür, bir ulusun tefekkürü, bir ulusun düşünüş yollarıdır; bu anlamda da beşeri ve objektif felsefeden büsbütün başkadır. Ülken şöyle diyor: «ampirizm karşısında rasyonalizm, şüphe yok ki, umumi ve zamanlar üstü bir meseledir. Fakat Fransız tefekkürünün (ulusal tefekkürünün) mantıki ve akılcı karakteri bu umumi meseleden ayrılmaz. O kendini felsefe de olduğu kadar, edebiyat ve ilimde de kendini gösterir. Diğer cihetten bir Alman rasyonalisti, umumi yollarda birleştiği halde, artık mana ve ruh itibarıyla büsbütün başka bir şahsiyettir». Ülken'in buna örnek olarak Leibniz'i göstermesi ilginç. 'Leibniz', diyor, Ülken 'bir Descartes'cı olduğu halde, onda monad fikri, aslı bir nevi mistisizmin egemen olduğunu gösterir'. Ülken şöyle sürdürüyor yazısını: «İngiliz sanatın-

daki zengin müşahade kabiliyeti ile İngiltere' de tabiat bilimlerinin büyük inkişafı ve İngiliz ampirizmi, elbette, aynı kökten, yani İngiliz (ulusal) tefekküründen gelmektedirler. Nitekim, Luther'den beri ferdin iç hayatı üzerine dikkatini çevirmiş olan mistik Alman dini ile alman ilminin mütebahhir ve derinleşici vasfı, Alman felsefesinin açıkça sübjektivizmi ve idealizmi de, yine aynı kaynaktan, Alman (ulusal) tefekküründen doğmaktadır. Bundan dolayı objektif ve beşeri bir felsefe karşısında, ondan ayrı olarak düşünülmesi lazım gelen bir Alman, Fransız, İngiliz tefekkürlerini, hasılı, bir 'ulusal tefekkür'ü hesaba katmak gerektir.» Ülken'in vardığı sonuç şöyle: «Felsefe mücerred olduğu halde ulusal tefekkür müşahhas, felsefe objektif olduğu halde ulusal tefekkür sübjektiftir»*.

Görülüyor ki Ülken'in bu yorumu, yer yer Goldmann'inkine yaklaşıyor. Ama aradaki temel fark, Ülken'in felsefeyi 'sınıfsal' bir üst-yapı kurumu olarak görmemiş olmasından. Bir başka yazımda da belirttiğim gibi**, Goldmann, ampirisizm ve rasyonalizm gibi iki büyük felsefe sisteminin, ulusal birer felsefe niteliğinde ortaya çıkmasını burjuvazinin değişik sınıfsal dengelere dayanarak egemen olmasına bağlar; dolayısıyla bu iki sistemin 'ulusal tefekkür' değil, birer ulusal felsefe sayılması gerekir.

* Hilmi Ziya Ülken, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, 'Felsefe ve Ulusal Tefekkür', sayı : 23, ikincikânun 1935, cilt : 4.

** Bu konuda '*Felsefenin Evrimi*' adı yazımıza bakınız.

Asıl soruna geliyoruz: bir Osmanlı Türk felsefesi niye yok?

Osmanlı - Türk toplumuna özgü, sistemleştirilmiş bir dünya görüşünden söz edilip edilemeyeceği sorununu **Türkiye'de Çağdaşlaşma** adlı son kitabında ele alan Prof. Niyazi Berkes, geleneksel düşünce biçimlerinden yana olanlarla, bu düşünce biçimine karşı çıkanlardan hiç birinin «tutarlı bir biçimde eskiye karşı yeni ya da yeniye karşı eski» olmadıklarını belirttikten sonra şöyle diyor: «İster kişi, ister düşün akımı olarak düşün anında tüm tutarlı, çelişkisiz olanına rastlayamayacağız. Osmanlı-Türk düşün alanında toplumsal varlığın ulaşacağı ileri durumları görebilen, onları kavramlarla anlatabilen yüksek ölçüde düşünürlerin gelmemesi bundandır. Bu, ancak, geleneksel düşün biçimlerinden ve kavramlarından kurtulduğu ölçüde mümkün olur. Bu da düşün özgürlüğünün varlığı derecesine bağlıdır. Osmanlı gelenekselliği düşünce alanındaki kişilere bu yönde çok dar olanaklar bırakmıştır»*.

'Geleneksel düşün biçimlerinden ve kavramlarından kurtulma' ya da bunları aşma olgusunu, bilgi sosyolojisi açısından temellendirmeden önce, Prof. Berkes'in bu açıklamasındaki önemli bir yanlışlığı belirtmekte yarar var. Bu yanlışlık, klasik bilim mantığında **Petitio principii** adı verilen bir sakatlığı içeriyor. Prof. Berkes, «yüksek ölçüde düşünürlerin» ortaya çıkmayışını geleneksel düşün biçimlerinden ve

* Niyazi Berkes, '*Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1974, s. 30

kavramlarından kurtulamamakla, bu kurtulamayışı, da, Osmanlı Türk toplumunda düşün özgürlüğünün bulunmayışıyla açıklıyor. Oysa, bilimsel bir açıklama, ancak, yeni yeni açıklamalar yapılmasını gerektirecek sorunlara olanak vermediği sürece, bütün ve eksiksiz olabilir. Prof. Berkes'in açıklaması ise Osmanlı Türk toplumunda niçin düşün özgürlüğünün bulunmadığı sorusunu, dolayısıyla de, ikinci bir açıklamayı gerektirdiği için yetersiz ve sakat kalıyor. Doğallıkla bu sakatlık, Prof. Berkes'in, bir üstyapı olgusu olan dünya görüşünü, gene bir üstyapı olgusu olan düşün özgürlüğüyle açıklamaya kalkışmasından ileri gelmekte. Kaldı ki, düşün özgürlüğünün içeriğini ve kapsamını belirleyen de dünya görüşüdür; Prof. Berkes bu açıklamasıyla bunun tersini önererek yanlıya düşüyor.

'Geleneksel düşün biçimlerinden ve kavramlarından kurtulma', daha doğru bir deyişle, bu düşün biçimlerini ve kavramlarını aşma, insan bilincinin dış dünyadan gelen değişik, sürekli ve birbiriyle tutarsız görünen duyu verilerine dayanarak ürettiği bilginin yapısıyla ilişkilidir. İnsan bilinci somut gerçeği bütününü kavrayarak '**dünyagörüşü**'nü; bu gerçeği eksik ve tek kavrayarak da '**ideoloji**'leri üretir. Bu zihinsel üretim işinde de insan bilinci, kavramlardan ve zihin kategorilerinden (Prof. Berkes'in deyimiyle '**düşün biçimleri**'nden) yararlanır. Kavramlar ve zihin kategorileri, felsefecilerin «somut gerçek» ya da «ampirik gerçek» adını verdikleri dış dünyanın etkin bir biçimde kavranarak '**yeniden üretilmesi**'ni

olanaklı kılan bilgi form'larıdır. Platon'cu idealizmden arınmış çağdaş bilgi sosyolojisi, bize, bu kavram ve zihin kategorilerinin kesin ve değişmez bir içerik taşımadıklarını, bu kavram ve kategorilerin somut tarihsel koşullara bağlı olarak değişikliğe uğradıklarını gösteriyor. Demek ki, insan bilinci tarihsel bir durumdan ötekine geçişle bağıntılı olarak, kavramları ve zihin kategorilerini yeniden tanımlayıp, somut gerçeği 'yeniden üretiyor.' Bir tarihsel durumdan ötekine geçiş ise, maddi yaşamda görülen çelişkilerden, toplumsal üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasında var olan altyapı çatışmalarından çıkararak açıklanır: «İnsanlar maddi üretimlerini ve maddi ilişkilerini geliştirerek, bu gerçek var oluşlarıyla birlikte düşüncelerini ve düşüncelerinin ürünlerini de değiştirirler» (Karl Marx).

Somut gerçeğin bilinç yoluyla yeniden üretilmesi ile insan bilgisi, doğa ve insan ilişkilerinin bütününe kavrayarak bu ilişkileri yeniden düzenleyen ya da sistemleştiren bir '**dünyagörüü**' niteliği kazanır. Somut gerçeğin, değişen tarihsel koşullar doğrultusunda yeniden üretilmeyen zihin kategorilerine göre kavranmaya devam edilmesi ise, bütünsel olmaktan uzak, eksik ve tek yanlı '**ideoloji**'leri temellendirir. İdeolojilerde 'insanların ve insanlık durumlarının tepetaklak durması,' bunların somut gerçeği zihinsel olarak yeniden üretmemelerinin ortaya çıkardığı bir olgudur.

Osmanlı Türk toplumunda somut gerçeğin zihinsel olarak yeniden üretilmesini gerektirecek kavram ve kategori dönüşümlerinin

gerçekleşmemesi (ya da Prof. Berkes'in deyi-
miyle, 'geleneksel düşün biçimleri ve kavram-
larından kurtulunamaması'), maddî üretim iliş-
kileri ile üretim güçleri arasındaki altyapı çatış-
masının niteliği ile ilişkilidir. Osmanlı Türk
toplumunda üretim güçleri, bu çatışmanın çö-
zümü için gerekli maddî koşulları yaratacak
dinamiklerden yoksundur. Demek ki, bilincin,
'ideoloji' düzeyinde kalması, somut gerçeği zi-
hinsel olarak yeniden üretip bu düzeyi aşama-
ması, bu toplumun kendine özgü yapısal koşul-
larının sonucu oluyor. Osmanlı Türk toplu-
muna egemen olan ideolojiyi aşan bir dünya-
görüşünün oluşamaması, 'yüksek ölçüde düşün-
ürlerin' çıkmaması, Prof. Berkes'in belirttiği
gibi, 'geleneksel düşün biçimlerinden' kurtulu-
namamasına bağlı olmuştur. Ama, geleneksel
düşün biçimlerinden kurtulmak, Prof. Berkes'
in sandığı gibi, düşün özgürlüğünün varlığı ya
da yokluğu ile değil, Osmanlı Türk toplumu-
nun kendine özgü yapısının, somut gerçeğin zi-
hinsel olarak yeniden üretilmesine olanak ver-
meyen koşullarıyla açıklanmalıdır.